

RECENSIES

414, 416-417, 421, 430). Strafomzetting kregen tuchtelingen die aan een besmettelijke ziekte leden: zij werden prompt verbannen! De strafrechtshistoricus zal het onmiddellijk opvallen dat de eis van de officier doorgaans hoger ligt dan de opgelegde straf. Deze uitgave wordt misschien onnodig gecompliceerd doordat de akten van lijkschouwing, die in de zestiende en zeventiende eeuw blijkbaar tussen de criminele vonnissen werden geregistreerd, niet apart zijn gehouden. Bij het raadplegen van de index dient de gebruiker erop bedacht te zijn dat het een register op persoonsnamen en niet op personen is: onder Hendrik Jacobs, Pieter Jansz., maar ook onder minder gebruikelijke namen, vindt men verschillende veroordeelden. Anderzijds zijn ongetwijfeld Jaspar Ooms en Jaspar Donis (41) dezelfde persoon.

A.H.Huussen jr.

Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes en daarmee gelijk te stellen stukken 1567-1795, bewerkt door S. W. A. Drossaers en Th. Lunsingh Scheurleer (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie nrs. 147, 148, 149; 's-Gravenhage, 1974-1976).

Na het overlijden van dr. A. G. Steur, ontvingen wij van drs. G. J. Hooykaas het manuscript van de hier volgende boekbespreking. De redactie heeft de aantekeningen van dr. Steur samengevat.

In bijna 2000 bladzijden hebben de bewerkers op het voetspoor van dr. C. Hofstede de Groot, na jarenlange arbeid, voor kunsthistorici zeer belangrijk materiaal uit de archieven van het Koninklijk Huis Archief en het Algemeen Rijksarchief (Nassause Domeinraad) in een keurig verzorgde vorm toegankelijk weten te maken. Dit werk heeft, als vrijwel iedere bronnenpublicatie, veel toewijding en geduld gevergd. Men kan de bewerkers er alleen maar geluk mee wensen dat hun arbeid ook in een technisch zo verzorgde vorm thans voor ons toegankelijk is, al moet er wel op worden gewezen, dat het lettertype van het notenapparaat en vooral dat van de cijfers in het uitvoerige zakenregister en in de indices van musea en particuliere collecties, zowel als van persoons- en plaatsnamen, de grens van de leesbaarheid nadert.

Na een voorwoord van beide bewerkers, een 'verantwoording' door dr. Drossaers en een uitvoerige inleiding door prof. Lunsingh Scheurleer brengt het eerste deel in chronologische volgorde van 1567-1719 de beschrijving van de inboedels in onderstaande 'huizen' van het huis van Oranje-Nassau (welke benaming mij liever zou zijn geweest dan die van de in de titel gebruikte 'de Oranjes'): Breda, Brussel, Buren, Stadhouderskwartier en Oude Hof te 's-Gravenhage, Huis ten Bosch, Dieren, Huis op de Singel te 's-Gravenhage, Soestdijk, de Kruidberg, Honselaarsdijk, Ter Nieuwburg te Rijswijk, het Loo, het Oude Loo en het huis Merwei (Meerveld), benevens gegevens over door Willem I in 1572 verpande goederen, het testament van Charlotte de Bourbon, inventarissen van goud, zilver, juwelen, meubelen, schilderijen van Amalia van Solms, nalatenschap van Willem III (ook in Engeland).

Dit eerste deel heeft als ondertitel: 'Inventarissen Nassau-Oranje 1567 - 1712' (1719 als eindjaar zou beter zijn geweest). Op pagina xi der 'verantwoording' valt het op dat wordt gezwegen over mogelijke inventarissen der huizen van de Nassaus in Mechelen en in Diest. Bepaald fout is het om de bouw van Oranienstein in verband te brengen met Sophia Hedwig van Brunswijk-Wolfenbüttel. Het slot werd eerst gesticht door haar schoondochter Al-

bertina Agnes. Zie verder pagina xxix van de inleiding waar sprake is van een 'nieuw grafelijk slot' Oranienstein in Diez. Bedoeld is het slot van vorstin Albertina. De tekst van de bewerker is in overeenstemming met de voorstelling van Robert Heek (*Die Regenten der ehemaligen Diezischen Lande* (Diez, 1912) 66) die mijns inziens evenwel plaats moet maken voor die van Hermann Heek (*Oranienstein. Geschichte eines Barockschlosses* (Frankfurt a.M., 1967) 18). Volgens de door Hermann Heek geraadpleegde bronnen werd reeds in 1672 met de bouw van het slot begonnen. De bewerker noemt het laatstgenoemde boek wel, maar de gegevens zijn blijkbaar niet in de tekst verwerkt.

Op pagina 695 wordt als vader van Marie Louise de 'hertog van Hessen-Kassel' genoemd. Gelukkig krijgt op andere plaatsen landgraaf Karel (geboren 1654 en regerend van 1677 tot 1730) zijn juiste titel. Deze grootvader van Willem IV wordt als strijdgenoot van Willem III tegen Lodewijk XIV behandeld in het gedegen werk van Karl E. Demandt, *Geschichte des Landes Hessen* (Ie druk Kassel-Bazel, 1959). Het is merkwaardig dat de Nederlandse historici nauwelijks beseffen dat Maaike Meu van het Prinsen- en Prinsessenhof in het landstadje Leeuwarden, de zuster was van haar oudste broer Friedrich I, die door zijn huwelijk met Ulrike Eleonora, de zuster van koning Karel X van Zweden, in 1720 tot koning van Zweden werd gekroond. Haar tweede broer Wilhelm VIII was in Kassel stadhouder van Hessen van 1730-1751 en van 1751-1760 landgraaf aldaar. Hij werd befaamd als grondlegger van de Gemäldegalerie.

Deel II is ondertiteld als 'Inventarissen Nassau-Dietz en Nassau-Dietz-Oranje 1587 - 1763' en behandelt de inboedels van de prinsenhoven te Leeuwarden en Groningen, het hof van Friesland op de Lange Vijverberg te 's-Gravenhage, het paleis Oranienstein bij Diez aan de Lahn, het huis Oranjewoud bij Heerenveen, het Haagse Binnenhof, Honselaarsdijk, Dieren, Buren, Breda, Soestdijk en de Gult, het Loo, het Oude Loo en Meerveld, het Oude Hof aan het Noordeinde, Huis ten Bosch en Kleine Loo, benevens bezit van graaf Willem Lodewijk en prinses Anna van Oranje, van Sophia Hedwig van Brunswijk-Wolfenbüttel (gemalin van Ernst Casimir graaf van Nassau-Diez), bezit van prinses Albertina Agnes van Oranje-Nassau als vorstin-weduwe van Nassau-Diez en van haar schoondochter Amalia van Anhalt-Dessau, van prins Willem IV, kostbaarheden, kunstwerken, naturalia, buitenjacht, stallen en wapenen van prins Willem V, persoonlijke eigendommen, nalatenschap van prinses Anna van Hannover, zilver en juwelen van het huis van Oranje-Nassau.

Vooropstellend dat ik tegen de schrijfwijze 'Nassau-Dietz' bezwaar maak, omdat na 1910 burcht en residentie van ons koninklijk huis niet langer 'Dietz' maar 'Diez' worden geschreven (getuige de aangehaalde publikaties van Robert Heek, na de eerste wereldoorlog burgemeester en geschiedschrijver van zijn vaderstad (Diez), moet ik verder constateren dat de splitsing in deel I en deel II tussen 'inventarissen Nassau-Oranje' en inventarissen 'Nassau-Diez-Oranje' rondweg fout is. De in deel II behandelde Friese stadhouder Willem Lodewijk graaf van Nassau-Katzenelnbogen, getrouwd met prinses Anna, de dochter van prins Willem I, behoorde niet tot het Nassau-Diez en heeft nimmer over het graafschap Nassau-Diez geregeerd. Hij was in 1560 geboren op het Oberes Schloss van Siegen, toen soms nog tijdelijke residentie van zijn vader, graaf Jan (VI) de Oude, die zijn vader Willem de Rijke in 1559 was opgevolgd als regerend graaf van Nassau-Dillenburg. Toen bij het verdrag van Frankfurt in 1557 de door O. Meinardus beschreven 'Katzenelnbogische Erbfolgestreit' tussen Nassau en Hessen was beslecht, bepaalde Willem de Rijke dat zijn geslacht voortaan titel en wapen van Katzenelnbogen zou voeren, zodat hij en zijn nakomelingen voortaan behoorden tot het huis Nassau-Katzenelnbogen-Vianden-Diez, waarvan thans nog de wapenschilden getuigen, zoals die (vermeerderd met de wapens van

Buren en Veere) zijn aangebracht aan het Haagse 'Oude Hof' in het Noordeinde en aan het Mauritshuis. Jan de Oude had bij testament van 1597 (waarvan het origineel enkele jaren geleden te voorschijn kwam in het Hauptstaatsarchiv te Wiesbaden) bepaald dat zijn graafschap na zijn dood niet onder zijn zonen mocht worden verdeeld. Toch hebben deze nadat hun vader in 1606 op slot Dillenburg was overleden, aldaar in 1607 de deling voltrokken in vijf territoria: Nassau-Dillenburg, Siegen, Beilstein, Diez en Hadamar. Het belangrijkste gegeven over het testament van 1597 ontbreekt vreemd genoeg in de eerste druk van N. Japikse, *De geschiedenis van het huis van Oranje-Nassau* (Den Haag, 1937) I, 162, evenals in de Duitse uitgave *Die Oranier, Statthalter und Könige in den Niederlanden* (München, 1940) 137. Evenzo in de tweede druk van Japikse uit 1948. Wonderlijk is het dat Japikse de verdeling van het graafschap Nassau-Dillenburg in 1607 noemt 'in overeenstemming met het testament van hun vader'. Hij schijnt de 24 banden folio van het hoofdwerk van Johan Christian Lünig, *Das Teutsche Reichs-Archiv* (Leipzig, 1713 - 1722) niet te hebben gekend.

Door de Dillenburgse erfdeling van 1607 werd Willem Lodewijk uit het huis Nassau - Katzenelnbogen regerend graaf van Nassau-Dillenburg, zijn jongere broer Ernst Casimir graaf van Nassau-Diez. De stukken betreffende Willem Lodewijk horen dus niet thuis in deel II, tenzij de ondertitel hiervan had geluid: 'Nassau-Dillenburg', welke tak na zijn kinderloze dood in 1620 met hem uitstierf, waarna dit graafschap Nassau-Dillenburg in 1610 vererfde op zijn broer George graaf van Nassau-Beilstein, welke nieuwe Dillenburgse linie in 1739, dus ten tijde van onze Willem IV, vorst van Nassau-Diez, uitstierf met vorst Christiaan. De fout 'Willem Lodewijk van Nassau Dietz' staat ook nog op de pagina's 206 en 535). Ten opzichte van 'Lodewijk Günther van Nassau-Dietz' wordt (deel I, 287) een zelfde fout gemaakt als betreffende Willem Lodewijk: Lodewijk Günther werd in 1575 geboren op Schloss Dillenburg als zoon van graaf Jan de Oude en Elisabeth landgravin van Leuchtenberg en als zodanig door A. A. Vorsterman van Oyen, *Het vorstenhuis Oranje-Nassau van de vroegste tijden tot heden* (Leiden-Utrecht, 1882) 113 vermeld te behoren tot de tak 'Nassau-Dillenburg-Katzenelnbogen'. Graaf van Nassau-Diez was Lodewijk Günther bepaald niet. Overigens hadden de stukken over Willem Lodewijk in deel II ook daarom een plaats kunnen krijgen in deel I, gezien zijn huwelijk met prinses Anna van Nassau-Oranje, over wier kleding, juwelen enz. ook het een en ander wordt medegedeeld. Buiten dien zou daardoor het verschil in omvang tussen de delen I en II iets zijn verkleind.

In de ondertitel van deel II 'Inventarissen Nassau-Dietz en Nassau-Dietz-Oranje 1587 - 1763' dient in de eerste regel 'Nassau-Dietz' dus te worden veranderd in 'Nassau-Katzenelnbogen'. Dit moet tevens gebeuren in de inhoudsopgave bij 'Willem Lodewijk van Nassau-Dietz', evenals in de derde regel van het opschrift en in noot 1 van pagina 1. George uit het graaflijk huis van Nassau-(Katzenelnbogen)-Dillenburg was van 1607 - 1620 regerend graaf van Nassau-Beilstein en werd pas na de dood van Willem Lodewijk in 1620 regerend graaf van Nassau-Dillenburg (3). De tweede zoon van Jan VI de Oude van Nassau-Dillenburg is Jan VII of de middelste van Nassau-Siegen, diens zoon is de rooms-katholieke Jan VIII, de jonge(re) (8).

Deel III heeft als ondertitel: 'Inventarissen Nassau-Oranje 1763 - 1795. Registers en indices'. Hierin worden behandeld de inboedels van het stadhoudelijke hof op het Haagse Binnenhof, die van het hof te Groningen en Leeuwarden en van het paleis Oranienstein, benevens de nalatenschap van de vorstin-weduwe Marie Louise van Hessen-Kassel, de juwelen van het huis Oranje-Nassau in 1784, benevens de catalogus van het (in juni 1977 door prinses Beatrix heropende) kabinet van schilderijen van prins Willem V op het Haagse Buitenhof. Het bevat tevens indices, een glossarium, een eerbied afdwingende bibliogra-

fie over alle drie de delen en wordt besloten met een genealogie, lopende van Engelbert I graaf van Nassau tot koning Willem I. Ik moet echter de voorstelling (158), dat Oranienstein bij de komst van Willem V in 1801 'kostbaar gemeubileerd' was, in twijfel trekken gezien de op het Koninklijk Huis Archief berustende briefwisseling van Willem V en de erfprins met het hoofd van de Landesregierung in Dillenburg, baron J. D. von Passavant de Passembourg. Willem V en de prinses van Oranje woonden er niet 'tot 1806', maar tot aan de nadering van de winter in 1805.

Ik begrijp dat het samenstellen van een zo gedifferentieerd zakenregister en van de index van persoons- en plaatsnamen veel werkkracht heeft geëist, maar ik moet toch betreffende het indiceren van persoonsnamen enkele aanmerkingen maken. Zoekend naar rooms-koning Adolf van Nassau vond ik deze in het zakenregister onder 'schilderijenportret' terug (360), maar niet op pagina 430 onder de persoonsnamen, waar men graaf Adolf alleen kent als broer van Willem I. Eveneens op pagina 430 staat Lodewijk Günther als graaf ten onrechte onder Nassau-Diez vermeld, maar de als zodanig gedoodverfde Willem Lodewijk ontbreekt daar, evenals onder Nassau-Dillenburg en komt alleen voor als gemaal van Anna van Oranje-Nassau (III, 432).

Samenvattend stel ik vast dat de bewerkers de door hen aangetroffen inventarissen vrijwel volledig hebben uitgegeven. Ik vraag mij evenwel af of dit wenselijk was. Was het nu bijvoorbeeld nodig om van ieder 'huis' ook de oude plunje en de al dan niet versleten keukeninventaris te vermelden? Daarmee wens ik geenszins afbreuk te doen aan het belang van het ons geboden materiaal voor historici van diverse gading. Had men misschien nog meer aan het licht kunnen brengen? Ik zou hier gaarne de volgende mogelijkheden noemen. Ik veronderstelde reeds Diest en Mechelen en ik denk verder aan het verblijf van prins Willem I in Antwerpen (onder andere op de Citadel), het Prinsenhof in Delft, de huizen in Geertuidenberg, Middelburg, Vlissingen, Schloss Herborn, het Valkhof enz. Is ten tijde van Amalia van Solms haar heerlijkheid Zevenbergen bewoond geweest? Het verwonderde mij niets aan te treffen over de middeleeuwse burcht Diez a.d. Lahn, bewoond door haar dochter Albertina Agnes. Wat vooral opvalt is dat er niets wordt meegedeeld over een inventaris van de Dillenburg, die in juli 1760 tijdens de zevenjarige oorlog uitbrandde, waardoor het huis Oranje-Nassau volgens Japikse een nimmer vergoede schade opliep van tussen de één en drie miljoen. Tot nu toe is in het Koninklijk Huis Archief in de archieven van prins Willem V niets over deze droeve zaak gevonden en evenmin in het Hauptstaatsarchiv te Wiesbaden, waar volgens mijn jongste inlichtingen de kans op een dringend gewenste inventarisatie van het ook voor de Nederlandse geschiedenis zo belangrijke Altes Dillenburgisches Archiv voorlopig van de baan is. Bij de slotbrand waren de archieven in veiligheid gebracht. Er moeten toch inventarissen zijn geweest van de Nassau-Dillenburgse, Siegensse en Hadamarse residenties bij de overgang van deze deelstaten aan Willem IV?

In het archief van Wiesbaden bevinden zich zeven 'Aktensignaturen' uit het Altes Dillenburgisches Archiv, waarvan er één betrekking heeft op Beilstein en Dillenburg en vier andere sloten (1554 - 1577), hierin kan men gegevens vinden over het verblijf van Anna van Saksen op Beilstein en over goederen uit Breda en Brussel in 1567 op de Dillenburg gekomen. Ook de andere uit de zestiende en zeventiende eeuw kunnen gegevens bevatten over de kostbaarheden van Willem van Oranje. Overigens is er door het Koninklijk Huis Archief een inventaris van het archief van graaf Willem Lodewijk vervaardigd (1956), waarin 'Silbergeschirr, Tapezereien e.a. Mobilien' op de Dillenburg van 1607 tot 1620 worden vermeld, wat in 1607 onder de vijf zonen van Jan de Oude werd verdeeld. Doordat in de achttiende eeuw diens nakomelingen in de mannelijke lijn werden beperkt tot de stam van

Ernst Casimir, is het mogelijk dat een deel van dat bezit in 1743 weer terugkeerde tot het huis Oranje-Nassau-Diez. Misschien is het terug te vinden in de inventarissen van de delen II en III. Het zou wenselijk zijn geweest als de bewerkers daarnaar een onderzoek hadden ingesteld.

De levensjaren van de behandelde personen zijn lang niet altijd in een noot vermeld en ook wordt niet altijd bij verwijzing naar een boek de bladzijde vermeld.

M. van de Vrugt, *De criminele ordonnantiën van 1570. Enkele beschouwingen over de eerste strafrechtcodificatie in de Nederlanden* (Zutphen: De Walburg Pers, 1978, 209 blz., f45,-, ISBN 90 6011 174 5).

In juli 1570 werden te Brussel - tijdens Alva's bewind als landvoogd - de zogenaamde criminele ordonnantiën uitgevaardigd, die onder het gezichtspunt van rechtsunificatie en 'modernisering' het strafrecht en de strafrechtspleging in de Habsburgse Nederlanden beoogden te hervormen. Het waren er drie: die op de 'criminele justitie' van 5 juli 1570 - ook wel in enge zin als 'de criminele ordonnantie' aangeduid -, die overwegend het materiële strafrecht betrof, die op de stijl van procederen in criminele zaken van 9 juli 1570, welke overwegend het formele strafrecht betrof, en ten slotte die op de cipiers van 9 juli 1570, een soort instructie voor cipiers.

Bekend is, dat de invoering van deze 'eerste strafrechtcodificatie in de Nederlanden' nogal wat voeten in aarde had, omdat zij, naar de staten van onderscheidene gewesten in de Nederlanden stelden, op allerlei punten inbreuk maakten op 'welheergebrachte' costumen en privilegiën. De meeste handboeken beperken zich dan ook tot de constatering, dat dit omstreden stuk wetgeving bij de pacificatie van Gent (1576) 'geschorst' (buiten werking gesteld) werd, al wordt erkend, dat de criminele ordonnantiën in de zeventiende en achttiende eeuw hier te lande een zeer gezaghebbende inspiratiebron bleven voor auteurs op strafrechtelijk gebied en voor de strafrechtspraak.

Bezien in het licht van de ook in Nederland in de afgelopen jaren sterk opgeleefde belangstelling voor de geschiedenis van strafrecht en criminaliteit is het verheugend, dat ook deze voor de strafrechtsgeschiedenis in de Nederlanden in allerlei opzichten zo belangrijke trits van zestiende-eeuwse ordonnanties in die belangstelling blijkt te hebben gedeeld. Te meer omdat de tot dusverre aan de criminele ordonnantiën gewijde monografieën uit de negentiende eeuw dateren en mitsdien op allerlei punten sterk verouderd zijn. De auteur maakte de criminele ordonnantiën tot voorwerp van haar promotieonderzoek en van het proefschrift, waarop zij in mei 1978 te Utrecht tot doctor in de rechtsgeleerdheid promoveerde, verscheen de thans besproken zeer verzorgde handelseditie.

Welbeschouwd valt dit boek, dat een inleiding, vijf hoofdstukken, een in het Duits gestelde samenvatting, een notenapparaat en een. (beknopt) persoonsnamen- en zaakregister bevat, in twee gedeelten uiteen. In het eerste schetst de schrijfster globaal 'een aantal factoren uit het maatschappelijk krachtenveld... die voor het ontstaan, de vorm en de inhoud van de criminele ordonnantiën van doorslaggevende betekenis zijn geweest', zoals onder meer de theoretisch-staatkundige achtergronden van deze ordonnantiën en het verzet daartegen, de toenmalige centrale bestuurlijke organisatie van de tot de Habsburgse monarchie behorende gebieden (radensysteem), de laat-middeleeuwse 'standenmaatschappij' in de Nederlanden en de rol, die de beroepsgroep van de academisch gevormde juristen daarin speelde (hoofdstukken I en II).

Dat in het zoeven aangeduide kader slechts een beperkt aantal factoren voor een globaal-